

**ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ**

ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 29ΗΝ ΜΑΡΤΙΟΥ 1963
ΕΝ ΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΗΝ ΤΩΝ ΤΕΛΕΤΩΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

VIII

ΙΩ. Ν. ΞΗΡΟΤΥΡΗ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

**ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1963**

**ΕΙΣΗΓΗΣΗ
ΤΟΥ ΚΟΣΜΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
■. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΒΟΓΙΑΤΖΗ**

Κέριος Βουλευταί,
Κέρια Πρόεδρος,
Κέριοι Συνάδελφοι,
Κυρίες καὶ Κύριοι.

Διπλή είναι ἡ σημασία τοῦ διοργανισμοῦ τῆς 25ης Μαρτίου. Χριστιανικὸς Εθαγγελισμός, ὃς ἀπελευθέρωσῃ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἡμίνη κατάπιαση καὶ Ἐθνικὸς Εθαγγελισμός, ὃς ἀπελευθέρωσῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους ἀπὸ τὴν δουλεία τῶν αἰλάντων.

Οἱ δύο αὗτοι Εθαγγελισμοὶ δὲν ἀποτελοῦν διπλᾶς μιᾶς σύμπιαση καὶ ἔνα συμβολισμό γιὰ τὴν διπλὴ πηγὴ τῆς πνευματικῆς προσωπικότητας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους, ἀλλὰ καὶ μιᾶς οὐσιαστικῆς προγραμμάτικητητα.

Σὲ κανέτα ἄλλο Ἰδρος δὲν ἀποτέλεσε ἡ πνευματικὴ κληρονομία τοῦ δραζαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος μὲ τὴν ἀνυπόβαλλη διδασκαλία τοῦ Θεανθρώπου μία τύχος ἀρμονικῆς ἐνότητα, δος α' ἀμάς.

Ἄπο τὶς δύο αὗτες πηγὴς ἀντεῖται δὲ Ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός. Καὶ δὲν ἡταν δυνατότερο νὰ διαπευχθῇ τὸ δένδρο αὐτὸ οὐδὲ ἄλλο μέρος, παρὰ μόνο σὲ Ἑλληνικὸ Ἰδαφος. Στὰ ἴδια αὐτὰ χώματα διαπεύθηκε καὶ φωτιστὸς δὲν τότε, καθὼς καὶ τὸτε μετέπειτα μέχρι τῶν ἡμερῶν μας καθόμο, τὸ δραζαίο Ἑλληνικὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ μήπως δὲν ἡταν τὸ Γέιο πνεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ σὰν βιβλικὸς προφήτης προετοίμασε τὸ Ἰδαφος, γιὰ νὰ δεχθῇ κατόπιν τὴν ὑπέροχο διδασκαλία τοῦ Θεανθρώπου; Μήπως δὲν ἡταν ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα ἀκείητη, ποὺ κατέστησε τοιητὴ τὴ διδασκαλία Του στὶς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου;

Νὰ γιατὶ τὸ πνεῦμα αὐτὸ, τὸ Ἑλληνοχριστιανικό, γεννήθηκε σιδερότοπο αὐτὸ καὶ διατήσησε διαβοτὴ τὴ φλόγα καὶ τὴ δίψα τῆς Ἐλευθερίας. Ο δάσκαλος καὶ δὲ παπᾶς, δὲ πρῶτος σὰν φορέας τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ δὲ δεύτερος τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος συνέβαλαν στὴ δημιουργία του.

Μήπως δὲν ἀποτελεῖ πανηγυρικὴ διαγνωφίση τῆς ἐνότητας τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ χριστιανικοῦ πνεύματος τὸ δει Ἰνας Ιερωμένος, δὲ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, διανέτεισε τὴ σημαία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως; Τὸ πνεῦμα αὐτὸ δὲν εἶχεν δμας τίποις τὸ κατακτητικὸ ή Ιμπεριαλιστικὸ. "Οχις ὑποδούλωση ἔνεινται λαῶν, δχι κατάκτηση ἔνεινται Ἰδαφῶν, ἀλλ' ἀπελευθέρωση δμογενῶν καὶ δυναστείαση ἐπαρχιῶν Ἑλληνικῶν ἀπὸ χιλιετηρίδων. Λότο διηγρέειται ἀνέκαθεν τὸ πνεῦμα τῆς Ἐθνικῆς μας Ἰδέας.

"Εφέτος δὲ διοργανισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας λαμπρύνεται καὶ ἀπὸ τὸ συνεργασμὸν τῶν 100 πρῶτων χρόνων ἀπὸ τὴν Θεμελιώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Δυναστείας. Στὶς 18 Μαρτίου 1863 ἐξελέγη ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Βουλὴ δὲ Θεμελιωτὴς τῆς Δυναστείας ταρρός τάξει Πρόγυηπας, δχι Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, Γεώργιος δ' Α'. Ἀμέσως μὲ τὴν κάθοδο του στὴν Ἑλλάδα καὶ παρὰ τὴν νεότητά του ἐδειξεν δέστητα διτελήψεως, ενοτροφία πνεύματος καὶ διορατικότητα. Στὸ πρῶτο διάγγελμά του μεταξὺ ἀλλων Πλευρ *«.....Ο δ*

μόνον θέλω σεβασθή καὶ τηρήσεις ενσυγειδήτως τούς νόμους όμως καὶ πρό πάντων τὸ Σύνταγμα, τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ θέλω σεβασθῆ καὶ θέλω δοκηθῆ, δπως ἀγαπῶ τοὺς θεούς όμων, τὰ ήδη σας, τὴν γλώσσαν όμων, πᾶν δ, τις διεῖς αὐτοῖς λατρεύετε, φας ήδη ἀγαπῶ όμᾶς αὐτούς..... 'Χπόδσχομαι όμην, τὰ ἀφιερώσω τὴν ζωήν μου σύμπασαν ὅπερ εἶς εἴτε χίλιας όμῶν.

Καὶ δὲν ἀργησει καὶ μὲ δρυγα νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀφοσίωσή του στὸ Σύνταγμα. Μόλις ἀνταλήφθημε δει διεῖς του Πρίγκηψ Glysburg, καθὼς καὶ διδιάτερος σύμβουλός του Σπόντελ ἀναμειγνύοντας στὴν διατερική πολιτική τοῦ κράτους, δὲν ἔδοσασε νὰ τοὺς ἀπομακρύνῃ ἀμέσως.

"Ο Γεωργίος δ' Α', μὲ τὴν ἀνοδό του στὸ θρόνο φές Βασιλέως τῶν "Ἑλλήνων, ἐρεβεισ οὖν δῶρο καὶ τὸ "Ἐπιάρησα, "Ἐπὶ τῆς Δυτιαστείας του ἐδιπλασιάσθη ἡ Ἑλλάς. "Η Βρετανίας Ἑλλάς καὶ ίδιαιτέρως ἡ Θεσσαλονίκη δὲ διὰ ληρομονήσουν, διει οὖν διπλὸς στρατιώτης θυσιάστηκε για τὴν στερέωση τῆς ἑλευθερίας των. Οι διάδοχοι, μὲς καὶ διὰν Βασιλεὺς Παῦλος, ἀκολούθησαν τὴν γραμμή, ποὺ χάραξε διεμελιστής τῆς βασιλικῆς δυναστείας" κατέκτησαν τὴν ψυχή τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀποτέλεσαν τὸ θεμέλιο ἐπὶ τοῦ δποίου, μὲ τὶς προσπάθειες δὲν μας, όπα διεγερθῆ τὸ οἰκοδόμημα τῆς Κοινωνικῆς μας εὐημερίας.

"Ολα τὰ ἔντη συναντοῦν δυσκολίας. Τὸ "Ἑλληνικό, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς του δέσσως, ίσως περισσοτέρας. "Ἄς μὴ μᾶς ἀπογοητεύουν οἱ παροδικὲς ἀντιξοειδῆτες. Μπήκαμε σὲ μιὰ εὐρύτερη οἰκονομικὴ κοινωνία. Τὸ Εθνος θὰ δοκιμάσῃ πολλὲς δδότες. Θὰ χώσῃ καὶ ἄλλοι ίδρωτα, ίσως πολέν, θὰ καταβάλῃ καὶ νέους μόχθους. Θὰ ποτέση, ἀκόμη ίσος καὶ νὰ κλασθῇ. "Απὸ αἱρέων συνήθισε στὴν διγνωμοσύνη τῶν ἀλλων, μικρῶν καὶ μεγάλων, ἔναντι τῶν προσφορῶν τοῦ αἵματός του για μιὰ κοινὴ ὑπόθεση. "Οσοι ἐπρόδωσαν τὴν κοινὴ ὑπόθεση καὶ μπρὸς στὸν κίνδυνο ἐλούφακαν, δέχονται τὴν γεναιδδαρο ἀνταμοιβῆ.

Καμιὰ δμως δύναμη δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ πνίξῃ τὸν πόθο του για τὴν ἑλευθερία, τὴν ἀνοδό του καὶ τὴν ισότιμο πρός τὰ ἄλλα ἔντη ἔνταξη.

"Η Ἀνθεταὶ Σχολὴ Βιομηχανικῶν Σπουδῶν Θεσσαλονίκης, κυρίες καὶ κέρδοις, ἀνάδεσε κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Συλλόγου τῶν Καθηγητῶν τῆς στὸ τεκτικὸ Καθηγητὴ τῆς κοινωνιολογίας ἐν τῇ σχολῇ μας συνάδελφο κ. Ἰωάννης Ξηρούρην, δικας ἀμφιστήρης τὸ πανηγυρικὸ τῆς ἡμέρας μὲ θέμα: «Τὰ "Ἑλληνικὰ Σχολεῖα κατὰ τὴν Τουρκοκρατία». "

Παρακαλεῖ τὸν κ. συνάδελφο νὰ μὲ διαδεχθῇ στὸ Βῆμα....

Ο ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

Κόριοι Βουλευταί,
Κύριε Πρόεδρε,
Κόριοι Δημοτικοί Σύμβουλοι,
Κύριε Κοσμήτορ,
Κόριοι Συνάδελφοι,
Κυρίες και Κόριοι,

Αι ἑπέτειοι έθνικων γεγονότων ἀποτελοῦν εὐτυχεῖς ήμέρες, κατά τις ὅποιες εὐλαβικά ἀναπολούμε τὰ περασμένα. 'Η έθνικὴ ἑπέτειος τῆς παλιγγενεσίας μας εἶναι μιά ἀναβάπτιση μέσος στή γονιμη και δημιουργὸ έθνικὴ παράδοση... Εἶναι μιά ήμέρα τὸ χρόνο ἀφιερωμένη στή μνήμη, στήν τιμή και στή δόξα τῶν ήρώων, μεγαλωνύμων ἡ ἀφανῶν, που ἀπό κοινοῦ ἀγωνίστηκαν τὸν ἀγώνα τὸν καλὸν γιά τὴν ἀνάσταση τοῦ γένους.

Εἶναι διπλὸ τὸ καθήκον τοῦ θεορτασμοῦ τῶν ἑπετείων τῶν εὐτυχῶν γεγονότων. Εἶναι διπλὸ και ἐπιτακτικό: πρῶτα ἀπέναντι στήν ξενοῖη παράδοση τῆς πατρίδος μας και διπέρα ἀπέναντι στὶς μέλλουσες γενεές, γιατὶ τὰ έθνη, τὰ διοῖα ἔχουν Ιστορία, δὲν πρέπει ποτὲ νά λησμονούμεν.

Στή σημερινή διμιλία μας, κυρίες και κύριοι, δ νοῦς μας θά στραφῇ και θά γυρίσῃ μέσα στοὺς τέσσαρες αἰῶνες τῆς σκλαβιᾶς και θ' ἀναζητήσῃ νά βρῇ τὰ παιδιά και τὰ σχολεῖα μέσα στὰ διοῖα σιγά σιγά και κάτω ἀπό πολλὰ βάσανα, διπέρα ἀπό τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου, ἀρχισε νά συνειδητοποιήσται ἡ Ιστορικὴ ύπόσταση τῶν σκλάβων και νά πλάθεται ἡ έθνικὴ ψυχὴ τοῦ ύποδούλου γένους, ἡ Εννοια και ἡ ιδέα τῆς 'Ελλάδος, τοῦ 'Ελληνισμοῦ και τῆς ἐλευθερίας.

*

Τὸ Βυζάντιο εἶναι ἡ φυσική και νόμιμη κληρονομία τῆς ἀρχαίας 'Ελλάδος, στή χριστιανική βέβαια διαμόρφωσή του. Εἶναι μπορετ νά πῇ κανεὶς τὸ γνήσιο τέκνο, που προήλθε ἀπό τὸ γάμο τῆς ἀρχαίας 'Ελλάδος μὲ τὸ Χριστιανισμό, σπως ἐπίσης μποροῦμε νά πούμε, πῶς ἡ Βυζαντινή Αὐτοκρατορία ήταν τὸ κέντρο τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς και τοῦ μεσογειακοῦ πολιτισμοῦ.

'Η Βυζαντινή αὐτοκρατορία ἀκόμη εἶναι δ διάδοχος τῆς κρατικῆς, κοινωνικῆς και πολιτικῆς ρωμαϊκῆς ὀργανώσεως, μὲ ἐλληνική σκέψη και γλώσσα και μὲ χριστιανική θρησκεία. 'Ο πιστὸς φύλακας

καὶ προστάτης τοῦ θησαυροῦ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, πού, δταν, αὐτή ἡ χιλιόχρονη αὐτοκρατορία ἔπεισε, ὅφησε αὐτὸ τὸ θησαυρὸ στὴ Δύση, σὰν πολύτιμη κληρονομία, ἐπάνω στὰ θεμέλια τῆς δποίας στέριωσε τὸ οἰκοδόμημά της ἡ εὐρωπαϊκή ἀναγέννηση. Ἐπάνω σ' αὐτά τὰ γερά θεμέλια στηρίζεται ἀκόμη σήμερα τὸ οἰκοδόμημα τῆς νέας ἐποχῆς μας, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι σωστὸ ἑκεῖνο, ποὺ εἴκαν, πῶς χωρὶς τὸ Βυζάντιο δὲν θὰ ἔπειρε ἡ Εὐρώπη μὲ τὸ σημερινὸ τῆς νόημα⁽¹⁾.

Γενικότερα ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, σύμφωνα μὲ τὶς σημερινὲς ἔρευνες καὶ ἀποκαλύψεις, εἶναι μὲν ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς καὶ καὶ πλούσιες, σὲ χρώμα καὶ δραματικὸ ἰδνιαφέρον, ἐποχὴς τῆς παγκοσμίου ιστορίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἐπαιξε ἔνα σημαντικότατο ρόλο στὴ διαμόρφωση καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῶν πολιτικῶν σχεδιασμάτων τῶν λαῶν τῆς Δύσεως, ἀλλὰ καὶ στὴ διάπλαση τοῦ οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς⁽²⁾.

'Ανάπτυξε τὴ θεολογία, τὴ φιλολογία, τὴν ιστορία, τὴ νομική καὶ τὴ διπλωματία, τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν οἰκονομία τόσο, ποὺ τὸ Βυζάντιο ὄπηρε τὸ σχολεῖο, στὸ δποῖο φοίτησε ὀλόκληρη ἡ Εὐρώπη. 'Η Βυζαντινὴ π.χ. τέχνη μὲ τὴ σπουδαία ἀνάπτυξή της γονιμοποίησε τὴν Καρολική ἀναγέννηση καὶ τὴ γοτθική τέχνη τῆς Δύσεως.

Κι ἀκόμη τὸ Βυζάντιο ἔχει χαράξει τὶς ἐπιδράσεις του βαθιὰ καὶ ἀποφασιστικὰ ἐπάνω στὴ ζωὴ τῶν ἔθνων καὶ τῶν κατοίκων μεγάλων χωρῶν, τῆς Σλαβικῆς π.χ. Βαλκανικῆς καὶ τῆς Ρωσίας, περιοχές, ποὺ τὶς ἐνσωμάτωσε μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ πολιτισμοῦ του, στὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμό⁽³⁾.

1. Gaidanides Joh., Griechenland ohne Säulen, München 1955, 122 κ.ά.

2. Beck H. G., Studienführer der Ludwig - Maximilians - Universität, München 1962, σ. 207 κ.ά.

3. "Ωσπου νά διαπειρυχθῇ ἡ νεαρὰ ἐπιστήμη τῆς Βυζαντινολογίας ἐκε-κρατοῦσε στὴ θυτικὴ Εὐρώπη, ἀλλὰ καὶ σὲ μᾶς τοὺς Νεοέλληνες μιὰ φο-βερή πλάνη, ἀγγοια καὶ μεγάλη προκατάληψη γιά τὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατο-ρία καὶ τὸν πολιτισμό της. 'Η λέξη Βυζαντινισμὸς καὶ «Βασικείς» ἐκλει-ναν μέσα τους μεγάλη περιφρόνηση. Τὸ Βυζάντιο καὶ ἡ ἐποχὴ του θεωρεῖτο σὰν ίλιος διαφθορᾶς καὶ δουλεκέλευμας. Προκατάληψη, ποὺ ήταν γέννημα διφεύτο τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ. Κι ἔμετς οἱ Νεοέλληνες, ἐπιπρεσμένοι ἀπὸ τὸ πνεύμα αὐτό, προσπαθούσαμε νά ἀγνοήσουμε τὸ πώς δ δρόμος τοῦ Εθνους μας ἀρχί-ζει ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ φτάνει σὲ μᾶς διά μέσου τοῦ Βυζαντίου. Παρακάμπταμε τὸ δρόμο τοῦ Βυζαντίου καὶ θέλαμε νά συνδεθοῦμε διευ-θείας μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Θέλαμε νά κάνουμε πήδημα ποὺ ήταν ἀδύ-νατο, ἀλλὰ καὶ ξέω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, γιατὶ άλλος δρόμος, ποὺ νά διδηγοῦμες ἀπὸ τὴν ἀρχαία στὴ νέα Ἑλλάδα, δὲν ὄπειρχε. Δημ. I. Δασκαλίδη, 'Η Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία, 'Αθήνα 1934, σ. 27 κ.ά.

Κι έπει πλέον θά μπορούσε κανένας νά πή, πώς ή ιστορία του Βυζαντίου είναι άπο μιά διποφή: ή ιστορία του έξαληνισμοῦ του. Άθεος ποὺ δρχιος άπο τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μάλιστα καὶ συνεχίστηκε δργα, σταθερὰ καὶ κατὰ τρόπο αδύρρητο καὶ άσυνειδο δλόκληρος αἰώνας καὶ κορυφώθηκε μὲ τρόπο ἀλκηθινά τραγικό, καθὼς ή αὐτοκρατορία πλησίαζε στὸ μοιραῖο τέλος τῆς⁽⁴⁾.

Ἡ χιλιόχρονη αὐτή αὐτοκρατορία, μὲ τὸ σκουδαῖο τῆς πολιτισμὸς καὶ τὶς βασικές ἐπιθράσεις στὴν ζωὴ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ὑπέκυψε κατὰ φυσικὸ νόμο στὴν ἀνάλωση καὶ τερμάτισε τὴν ἀποστολὴ τῆς. Ἀναρίθμητοι ἦσαν οἱ ἔχθροι, ἀλλὰ καὶ οἱ φίλοι, οἱ δποῖοι ἐργάστηκαν γιά τὴ διάλυση τῆς οἰκουμενικῆς αὐτῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ ή μοιραία μέρα τῆς ἦταν ἡ 29η Μαΐου τοῦ 1453.

*

Μαύρη σκλαβιά εἶχε πλακώσει στοὺς κάμπους, τὰ βουνά καὶ τὰ πελάγη.

*Νόχτα πολλῶν αἰώνων
νόχτα μακρᾶς δουλείας
ἔθλιψε τὴν Ἑλλάδα.*

Ο καβαλλάρης ἐπρεπε νά κατέβῃ ἀπὸ τὸ ἄλογο, δμα σταυρονόταν μὲ τὸν Τοθρό πεζὸ καὶ ἡ γυναικα νά κρυφτῇ.

Μὲ σκοτεινά, βρονταῖα, πεπυκνωμένα σύννεφα ἡ δυσιυχία εἶχε περικλίνωσει τὸ γένος.

*Ἡ χάρα τότε ἐφαίγετο
ναὸς ἡρειπωμένος
δποιοι οι φαλμοὶ οιγάδονται
καὶ τοῦ κισσοῦ τ' ἀτρέμητα
φύλλα κοιμῶνται.*

Πενίσα καὶ καταπίεση συντρόφευε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινούπολεως τοὺς σκλάβους. Καταπίεση καὶ ἐκμηδένιση κάθε παιδευτικῆς κινήσεως τοῦ ἔθνους. Καὶ μόνο στὴν πόλη, κατὰ τὶς πρῶτες ἡμέρες τῆς λεηλασίας καὶ τῆς καταστροφῆς, κάηκαν ἡ ἀχρηστεύθηκαν πεταγμένοι στοὺς δρόμους ἐπάνω ἀπὸ ἑκατό χιλιάδες τόμοι, μέσα στοὺς δποίους ἦταν ἐναποτιθεμένη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὁμήρου ἡ πνευματικὴ κληρονομία τοῦ ἔθνους.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο ἡ καταστροφὴ τῶν βιβλίων, ἡ ἀρπαγὴ καὶ ὁ δλεθρος κάθε πράγματος ποὺ συνέβαλλε στὴ μόρφωση, στὴν

4. Γ. Θεοφάνη, Πνευματικὴ πορεία, Ἀθῆναι 1961, σ. 347. Πρβ. καὶ δημ. Ελεγγύη, Τὸ Ελκουσμένα καὶ ὁ Νεοελληνισμός, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 12.

άγωγή καὶ στὴν παιδεία, ἀλλὰ καὶ ὁ σφαγιασμός τῶν κληρικῶν, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν λογίων. Σφαγιασμός, ὁ δοποῖος ἐν ἀναλογίᾳ ἡταν πολὺ πιὸ μεγάλος ἀπὸ τὸ σφαγιασμό καὶ τὸν ἔξανθραποδισμό τῶν λοιπῶν πολιτῶν τοῦ βυζαντίου, καὶ τοῦτο συνέβη, ἐπειδὴ στὰ μάτια τῶν κατακτητῶν, ποὺ τοὺς αἰχμαλώτιζαν, δὲν παρουσίαζαν, οἱ διδάσκαλοι, οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ λόγιοι, τὴν ἐντύπωσην ρωμαλοίων καὶ σκληραγωγημένων σωμάτων καὶ συνεπῶς καὶ προσθοκία καλῆς τιμῆς στὶς ἀγορές τῆς ἀνατολῆς, γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ἐφόνευαν.... "Οσοι μποροῦσαν νὰ γλιτώσουν, ἐπαιρναν τὸ δρόμο πρὸς τὰ ἀπομακρυσμένα μοναστήρια. Ἐκεῖ εὗρισκαν καταφυγή, κάποια σημαχία καὶ παρηγορία γιὰ τὸ χαμό τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἑλευθερίας. Οἱ περισσότεροι δύμας ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τοῦ Βυζαντίου ποὺ διέφυγαν τὴν σφαγή, τράπηκαν πρὸς τὴν Δύση καὶ κυρίως στὴν Ἰταλία. Ἀπελπισμένοι πιά, γιατὶ νόμιζαν, πῶς ἡ ἑλευθερία, ὁ πολιτισμός καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶχαν χαθῆ γιὰ πάντα, αἰώνια κάτω ἀπὸ τὰ βαθιά σκοτάδια τῆς σκλαβιᾶς, τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ γένους καὶ τῆς πτώσεως τῆς πιὸ περίλαμπρης πόλης τοῦ κόσμου.

Φύγαμε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἔλεγε ὁ σπουδαῖος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σοφὸς τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνος Λάσκαρις, μόλις γλίτωσε ἀπὸ τὴν σφαγὴ κι ἔφτασε στὴ Σικελία, δραπετεύομε, ἵνα τῷρα ἦκει οἱ ἀδελφοὶ μας ἢ σφάζονται ἢ πιάνονται ὡς αἰχμάλωτοι καὶ παλαῦνται ὡς ἀνδράποδα. Σκορπιοθήκαμε ἐδῶ καὶ ἦκει σεὸν κόσμο μπροστάτευτοι, ἀνίσχυροι. Οἱ περικαλλές μας ταοὶ μεταβλήθηκαν σὲ μιαρέδες καὶ τεμένη. Καὶ τῷρα καταφύγαμε, πρόσφυγες, ἕρημοι στὴ Χριστιανικὴ Εδραφη, ποὺ παρὰ τὶς ἐπικλήσεις μας ο' αὐτὴν καὶ τὶς θερμές μας ἀπελπισμένες παρακλήσεις νὰ μᾶς βοηθήσῃ, δὲν μᾶς βοήθησε, γιατὶ δὲν ἤθελε^(*).

Μὲ τὴν φυγή, τὴν ἀπελπισία καὶ τὸ δρόμο Εφεραν μαζὶ τους δι, τι μπόρεσαν νὰ σώσουν ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς σοφίας.

Στὴ Φλωρεντία, ποὺ δνομάσθηκε ἡ νέα Ἀθήνα, βρήκαν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας λογίους τοῦ Βυζαντίου καταφύγιο. Ἐκεῖ διασώθηκαν ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ γλώσσα. Στὴ Ρώμη, στὴ Νεάπολη, στὴν Καλαβρία καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους τόπους τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης βρήκαν οἱ ἀνθρώποι τῶν γραμμάτων ἄσυλο. Ἐκεῖ συνέβαλαν ἀρκετά στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη, ἡ δοκία τότε εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναφαίνεται· κι ἀπ' ἐκεῖ προσπαθοῦσαν νὰ δίνουν θάρρος στοὺς λίγους λογίους τοῦ σκλαβωμένου γένους, οἱ δοποῖοι ἀγωνί-

^{5.} St. M. Bourletos, Die Entwicklung des griechischen — Erziehungs — Schulwesens seit Einnahme Konstantinopels, 1916, o. 14 κ.ε.

ζονταν νά διατηρήσουν τά γράμματα, σαν τή απίθα κρεμμένα στή στάχτη... Άλλα κι αύτοί οι Ιθιοί και οι άπογονοι αύτων έκλατινίσθηκαν στήν προσπάθειά τους και στόν άγώνα τους νά έξελληνίσουν τούς Λατίνους και άπό πνευματικό κάμπτο βιολογικά έκφυλλίσθηκαν και υπέκυψαν στόν άθυσώπητο νόμο τής φθιοράς των πρωτοπόρων... Έμεινε θμως ζωντανό τό πατριωτικό πνεύμα τους, που έγινε καθοδηγητής στούς "Ελληνας έμπρους των ήλληνικών παροικιών τού έξωτερικού, και διά μέσου αύτων στό πανελλήνιο, σάν δύναμη ζωῆς ήλληνικής, ή δοπιά έφτασε και ώς τήν έποχή μας άκρη διοχετευόμενη άπό γενιά σε γενιά.

*

Τώρα μέ τήν πτώση τού Βυζαντίου ή πνευματική ζωή τού δουλωθέντος Έθνους ύποβιβάζεται άλματωδώς και ή παιδευτική του έκμηδένιση διαρκεῖ αιώνες. Ή πιό σκοτεινή και μαύρη περίοδος γιά τήν παιδεία τού Έθνους είναι τά πρώτα διακόσια χρόνια τής σκλαβίας.

Στίς άρχες άκριβως αύτής τής έποχής άρχιζει στή Δυτική Εύρωπη νά άναδεύη μισά άνθιση τής έπιστημης, τής μορφώσεως και τού πολιτισμού, ένω τώρα στήν "Ελλάδα δια έχουν μαραθή και μόνο βρύγγος, πόνος και κλάματα περισσεύουν. Πονώ και κλαίω, έγραφε άπό τήν Ιταλία "Ελλην λόγιος τό 1566 στό Μαρτίνο Κρούστο, καθηγητή στό Πανεπιστήμιο τού Τόμπιγκεν τής Γερμανίας, διαν άραλογίζωμαι ποιά δυστυχία χεύλησε τήν πατρίδα μου. Κι δεαν σκέπτομαι τήν δίλλαγη τού πεπρωμένου, πάς δηλαδή ή μόρφωση, δ πολιτισμός καί ή διεσήμη μεταφρετένθηκαν σε διλλα μέρη, σε διλλα ήδην, τά δυοΐα έγιναν τόσο ένδοξα κι θμεῖς, θμεῖς οι "Ελληνες στεφόμενα παντελῶς τάτη πηγῶν τής μορφώσεως (*). Καί έστερούντο δχι μόνον των πηγῶν τής μορφώσεως, άλλα και τής ύποτυπώδους έκπαιδεύσεως. "Έλειπαν τά σχολεία και τά βιβλία και οι διδάσκαλοι και οι συμμαθητεί και ή πρώτη τροφή τής παιδικής ήλικίσ, ή χαρά. Τουναντίον παντού και κάθε στιγμή έπεκρέματο δ φόβος, και κυριαρχούσε δ τρόμος, ώς δαμόκλειος απάθη, νά κακοποιηθούν τά παιδιά και νά πέσουν θύματα των άνωμάλων δρέξεων των Τούρκων στρατιωτών ή νά άρπαγούν άπό τήν όπηρεσία τού παιδομαζώματος.

"Οσον άφορά στή σχολική άγωγή των θηλέων, γι' αύτή δὲ γίνεται βέβαια κάν λόγιος, άφοι οι κίνδυνοι ήταν μεγαλύτεροι άπό

6. St. M. Bourdios, Ένθ' άνωτ. σ. 11 κ.έ., και Tρ. Βέσσαριδη, "Η παιδεία έπι Τουρκοκρατίας, τόμοι I, II 'Αθήναι 1935.— A. Βαναλούδην, Ιστορία τού Νέου Έλληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη, 1961.

τούς κινδύνους τῶν δρρένων. Τὰ θήλεα τὰ κρατοῦσαν οἱ "Ελληνες ραγιάδες γονεῖς κρυμμένα καὶ ἀπομονωμένα στὸ βάθος τοῦ οπιτοῦ γιὰ μεγαλύτερη διφάλεια, νὰ ἀποφεύγουν τὰ βλέμματα καὶ τὶς σαρκικὲς δρέξεις τοῦ κατακτητῆς καὶ κατὰ σχέδια πρευματικῶν ανακέψεων τῆς ἐκκλησίας καὶ καθ' ὅμοιοις φοίτας κληρονομικὴν ψυχικῶν ἀντιδράσεων ἐξυπηρετοῦσαν τὴν ἀπιβίωσιν τοῦ ἡθικοῦ δυναμισμοῦ τῆς φυλῆς ἐπέβαλλον τὴν Ἑκ τε τοῦ διὸ τὴν ὑπολαραγωγὴν ὄποιστισμοῦ καὶ τῆς ἐκ τῆς τρομοκρατίας ἀπαισίαν, ἀκάθαρτον καὶ δύσμορφον ἀμφάνισιν τῶν τέκνων των, διστε μετὰ γενεάς τινας ἡ παστρικὴ γυνὴ νὰ θεωρήται ἀνήθικος⁽¹⁾.

"Ἐτοι ἡ γενεά τῆς Ἀλώσεως καὶ ἀρκετές γενεές διστερα ἀπ' αὐτῇ σπάνια φρόντιζαν γιὰ σχολεῖα, χωρὶς διστόσο νὰ οβεστῇ στὰ μύχια τῶν ἐλληνικῶν ψυχῶν ὁ κληρονομικὸς πόθος καὶ ἡ τάση γιὰ τὰ κοινά γράμματα καὶ τῆς κάπως εὐρύτερης παιδείας καὶ μορφώσεως. Γι' αὐτὸν καὶ δειλά μαζεύονταν στὶς ἐκκλησίες ἡ σὲ κρυφὰ μέρη: στὰ περίφημα κρυφὰ σχολεῖα.

"Οσο κι ἂν δέν μνημονεύεται σὲ γραπτές πηγὲς τὸ κρυφὸ Σχολεῖο, διστόσο αὐτὸν ἀποτελεῖ μιὰ ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα, ποὺ κράτησε πολλές γενεές, διστερα ἀπὸ τὴν πτώση καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, διοβεστο τὸ ἔθνικό καὶ θρησκευτικό φρόνημα τοῦ ἔθνους, γιατὶ μᾶς τὸ διέσωσε μὲ καθολικότητα σ' ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας, ἡ προφορικὴ παράδοση, αὐτή, ἡ διοία ἔχει πολλές φορὲς πιὸ στέρεη ιστορικὴ βάση ἀπὸ τὴ γραπτὴ μαρτυρία. Γιατὶ δὲ μύθος εἶναι αὐθόρμητο γέννημα τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ, χωρὶς καμιὰ σκοπιμότητα καὶ καμιὰ υπόνοια, εἰλικρινέστερος, πιὸ ἀδιολος, ἀντικειμενικότερος ἀπὸ τὴ γραπτὴ ιστορία, διπὸ τὴ γραπτὴ πηγή, ποὺ πολλές φορὲς υποκύπτει στὴ σκοπιμότητα, κι ἀλλες πάλι ἀρκετές στὴν υποκειμενικότητα. Ο μύθος εἶναι ποίηση καὶ ἡ ποίηση κρύβει μέσα στὸν πυρήνα τῆς πάντα τὴν ἀλήθεια, γιατὶ τοῦ ποιητῆ τὰ μάτια βλέπουν καθαρότερα καὶ καλύτερα μέσα στὰ σκοτάδια. Καὶ ποιητῆς στὴν περίπτωσή μας εἶναι δὲ βασανισμένος καὶ καταδιωκόμενος ραγιάς, ποὺ συνήθισε κάτω ἀπὸ τοὺς δρους, ποὺ τοῦ ἐπέβαλε ἡ σκλαβωμένη καὶ τυραννισμένη ζωὴ του, νὰ βλέπῃ καλύτερα τὴν νύχτα, κι δταν ἀκόμη δέν ἔβγαινε τὸ λαμπρὸ φεγγαράκι.

Πολλὰ κεφάλαια τῆς Ιστορίας τὰ ἀγνοοῦμε. "Οσο κι ἂν τὰ διαβάσαμε τὰ "χουμε λησμονήσει, μά τὸ κρυφὸ σχολεῖο, δχι ἔμεῖς, δχι δσοι πιάνουν βιβλία στὰ χέρια τους, δχι δσοι γνωρίζουν ἀπλῶς

7. Ε. Ι. "Δραγκωστοκόβου, Ιστορία Ἐλληνική τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς ἀπαναστάσεως. Ἀθῆναι 1954, σ. 16 κ.λ.

γραφή κι ἀνάγνωση, ἀλλά κι ἔκεινοι οἱ Ἑλλῆνες ποὺ δὲν πήγαν ποτὲ σὲ σχολειό, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ βάλουν οὕτε τὴν ὑπογραφή τους, κάτι ἔρουν ἀπὸ τὸ κρυφό Σχολειό. Τόσο ἔχει αὐτὸς ζωντανὴ παράδοση. Γί' αὐτὸς καὶ δὲν χρειάζεται νὰ τό'θρη ὁ ἱστορικὸς κάπου σημειωμένο.

Τὰ παιδιά δὲν τολμούσαν νὰ προβάλουν στὸ φῶς τοῦ ἥλιου καὶ τῆς ἡμέρας, γιατὶ ὁ κατακτητής παραμόνευε νὰ τ' ἀρπάξῃ. "Εμειναν κρυμμένα, δοσο μποροῦσαν καὶ δὲν πήγαιναν στὸ Σχολειό, παρὰ τῇ νύχτᾳ.

"Οσοι ἀπὸ τοὺς γονεῖς εἶχαν τὰ μέσα φυγάδευσαν τὰ παιδιά τους στὸ ἔξωτερικό, σὲ ξένες χώρες, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὸν ἔξιστα μισμό, κι ἔκει διαπαιδαγωγοῦντο. Αὗτοι δῆμοι οἱ γονεῖς ἦταν οἱ λίγοι, οἱ ἐλάχιστοι, ποὺ μποροῦσαν νὰ κάνουν αὐτό. Οι ἄλλοι ζούσαν κάτω ἀπὸ τὸ πόνο τῆς ἀρπαγῆς τῶν παιδιῶν τους καὶ τὸ χειρότερο κάτω ἀπὸ τὸν τρόμο νὰ τ' ἀντικρύσουν μιὰ ἡμέρα σὰν τοὺς πιὸ ἀβυσσώπητους τυράννους καὶ ἀνηλεῖς τους βασανιστάς ή καὶ σὰν φοβερούς φονεῖς τους.

Τόση ἦταν ἡ ἀπελπισία τους, ποὺ δημος μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γάλλος Ἑλληνιστής Κάρολος Βρυνε ντέ Πρέλ, πολλὰ δημοτικὰ τραγούδια μιλούσαν γιὰ τὸ πνίγμα τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὶς ίδιες τὶς μάνες των, τὴν ὅρα ποὺ πήγαιναν νὰ τ' ἀρπάξουν ἀπὸ τὴν ἀγκαλιά τους οἱ Τούρκοι στρατολόγοι.

Τὸ τέλος μᾶς λέγει καὶ ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Βαρθόλωμι στὴ δι-
τομὴ ἱστορία του γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὸ 1453 ὧς τὶς ἡμέρες του. "Ο διποῖος τὸν προηγούμενο αἰώνα προκειμένου νὰ γράψῃ τὸ ἱστορικό του ἔργο ἤρθε στὴν Ἑλλάδα νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ συλλέξῃ τὸ όλικό του. Βαθύτατη, γράφει, συγκίνηση αἰσθάνεται κανένας, διατὰ μαθαίνη, πάκι οἱ Ἑλληνίδες μητέρες δοφαζαν τὰ ίδια τὰ παιδιά τους μπρὸς στὰ μάτια τῶν στρατολόγων δρόμων τῶν Τούρκων, γιὰ τὰ μήτη ίδουν τὸν καρπὸ τῆς κοιλαίας τους νὰ καταντροπιδέη τὴν πατρίδα (*).

8. Γιὰ τὸ παιδομάζωμα σώζεται ἔνα ὅρατο δημοτικὸ τραγούδι (ἴθικά ἀσματα X. Χρηστοφασίδη)

Μάτα μὲ καταφέτηκε, γλυκιὰ κατάρα μοῦ 'λες :

— Κλέφτης τὰ πάς τὰ βγῆς παιδάκι μου, κάμπιους, βουνά τὰ τρέχης,
μάτα μέτρα γιὰ προστέφαλο καὶ τὸ σκοθί σου σερφά
καὶ τὸ βαρὺ τουφέκι σου, οὔτη κέρη δηκαλασμέτρο.

Νά ησουν πετροπέρδικα, τὰ μάτιας τ' διψήλοιο,

τ' δυράντεινες πάκι κολεμούν οἱ κάλύψτες μὲ τοὺς Τούρκους,

νὰ βλέπεις καὶ τὸ γίόνα σου μπροστά τὰ τρέχη δε' δίσσες,

νὰ κυττηρά τὴν Τουρκιά οὔτη πρόβασα, οὔτη γίδια

Γραπτά μνημεία αὐτῆς τῆς ἀδυούσωπητῆς καὶ φοβερῆς μοίρας τῶν παιδιών τῶν ραγιάδων γονέων δὲν ἔχουμε πολλά, ώστόσο φτάνει ἡ παράδοση, δόξας ποὺ ὑποσυνείδητα κυριαρχοῦσε αἰώνες ἀκόμη διστερα ἀπὸ τὴν κατάργηση τοῦ θλιβεροῦ αὐτοῦ παιδιομαζώματος, αἰώνες καὶ χρόνια ἀκόμη διστερα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς νοτίου καὶ στερεᾶς Ἑλλάδος. Δὲ θά λησμονήσω ποτὲ τὸ βίωμα τῆς παιδικῆς μας ψυχῆς, δταν ἀκούσμε σὲ παλιότερα χρόνια ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ δασκάλου μας, τότε ποὺ δὲν εἶχαμε ἀκόμη ἐλευθερώσει τὴν βρεριο πατρίδα μας, ἀκούσμε τὴν Ἐνδοξή Ιστορία τοῦ Ἐθνους μας. "Οταν δέσκαλος ἔφτανε σ' ἕκεινο τὸ κεφάλαιο τῆς Ιστορίας μας, ποὺ τ' ὅνδμαζαν παιδιομάζωμα, μέρες διστερα πονοδοσαν οἱ ψυχές μας... Σκεπτόμασταν καὶ ζωντανεύσαμε μὲ τὴ φαντασία μας τὴ μαύρη σκλαβιά καὶ τὴ σκοτεινή ἔκεινη ἐποχὴ καὶ τρομάζαμε. "Υστερα ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ δασκάλου μας τρέχαμε τὸ βράδυ ἀπὸ τὸ σχολεῖο στὸ σπίτι καὶ μὲ κάποια πρόφαση πέφταμε στὴν ποδιά καὶ στὴν δύκαλιά τῆς μάνας μας καὶ δὲν ἔκολλούσαμε γιὰ ἀρκετή δρα, φοβόμασταν ἀνάδευε ἀπὸ τὸ ὑποσυνείδητο τοῦ αἴματος τοῦ γένους μας δόξας καὶ δὲν φόβος καὶ δό τρόμος καὶ δό ἀβάσταχτος πόνος, ποὺ αἰώνες εἶχε κυριεύσει, κι εἶχε πληγώσει καὶ διαποτίσει βαθιά τὴν ψυχή τοῦ Ἐθνους.

"Η πρώτη μαρτυρία γιὰ τὸ θλιβερό αὐτὸ σύστημα ἀρκαγῆς τῶν παιδιών βρίσκεται σὲ μακρὺ στιχούργημα, ποὺ γράφτηκε τὸ 1550. Συγγραφέας του δ' Ἱωάννης Ἀξαγιώλης. "Ακολούθησε κι αὐτὸς τὸ παράδειγμα πολλῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ποὺ μέσα στὴν ἀπελπισία

καὶ τὰ φρενίζη δυνατά μὲ τὸ σκαθὶ στὸ χέρι :

«Βαρεῖτο, παλλημάρια μου, Μήτη κι ἀντρειωμάτια
νὰ μήτη δρήσουμε ψυχὴ "κὲ Τούρκους κι "Λορβαρίτσε,
δικον μᾶς παιάνουστε τὰ παιδιά καὶ μᾶς τὰ κάνουν Τούρκους,
Τούρκους ακυλογιαγγίταρους, κακοὺς Χριστιανομάργους».

Πρβ. Βασιλ. Γ. Γαγάση, "Η ἐλευθερία καὶ οἱ Ἑλληνες, Ἀθήναι 1957, σ. 24. "Ο Ἀργύρης Ἐφταλιώτης περιγράφει τὸ παιδιομάζωμα ὡς ἔξης: Στιρὸς ἀρδεψαὶ δὲν ἔχει ἀς δηνάρια χρέωστ. "Ο «πρωτεύερος» ἀπινεφαλής, δίκια δ παικτὲς τοῦ χωροῦ καὶ μαρικοὶ δραματωμένοι Τούρκοι, γιὰ τὰ διαλέξουστα τὰ ποὺ γερά καὶ τὰ πού δυνατὰ Ρωμαϊκοῦ, τὰ δυοῖς διότι τὴ στηρῷ ἰκετήρη δὲν τοὺς ἤργανα πιὰ μήτε" αὐτὸ τέτομα· τὰ διαλέγοντα τὰ παιδιά, τὰ μουβαλούσαντα στὴν Πάλη, τὰ βάζαντα σὲ τέσσαρα μαντοσούλματα σε γείσεια, κι ἀπ' ἔκει στέλνονταν, τὰ κάκως μέτρα στοὺς πλοφοίους μτηματίες τῆς Βιθυνίας. Τὰ πολὺ μάτρια στὸ Σεράι, δίλλος περιβολάσσης, δίλλος φύλανας παλαιοῖς, μήτη μέρος στὸ στρατὸ καὶ καταπούσαντα Γερμανίαροι η Σκαργήδες. Κι δοιά ἤργανταν ίδοχα στὴν προκοπὴ καὶ δύνατάδα, παρροῦσαν σ' ἀκόμη σηματειώσερο Λόκοιο κι ἀπ' διετοὶ διαβατίσταντα στὰ ποὺ δυνητά δέξιωματα. Κι έτοι τὸ σκιλαβόσουλο γινόνταν τύφωντας τοῦ γονιδιῶν των. ("Ἄργυρος Ἐφταλιώτης, "Εκλεκτὲς σελίδες").

τους ἐναπόθεταν τις ἑλκίδες τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ὄποδούλου Εθνους στοὺς Ισχυροὺς τῆς Δύσεως. Μὲ ὑπομνήματα, μὲ σπιχουργήματα ἀπευθυνόμενα πρὸς αὐτοὺς τοὺς δυνατούς, δπως καὶ τὸ ἔκτενὲς ποίημα τοῦ Ἀξαγιώλη πρὸς τὸν Κάρολο τὸν Ε' τῆς Γερμανίας, προσπαθοῦσαν νὰ τοὺς κινήσουν τὴ συμπάθεια πρὸς τὸ σκλαβωμένο ἔθνος καὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀμεοη ἐπέμβασή τους, τόσο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ γένους, δσο καὶ γιὰ τὴν αἰδηση τῆς δυνάμεως των. "Υπόσχονται, πῶς δλοι οἱ Ἐλλήνες θὰ ἐνώσουν μαζὶ μὲ τὸν αὐτοκράτορα τὶς δυνάμεις των καὶ θὰ νικήσουν καὶ ἔτοι τὸ Χριστιανικὸ ἔθνος τῶν Ἐλλήνων θὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς δουλείας, ἀνάμεσα στὰ δποῖα τὸ τραγικότερο, τονίζει ὁ σπιχουργός, εἶται δὲ τὸ παιδιδίδ μρούζονται ἀπὸ τὴν δυκαλιὰ τῆς μάτρας καὶ ἀναγκάζονται νὰ δξιαλαμισθοῦν, καὶ ἔνεκα τούτου, προσθέτει ὁ ποιητής, οἱ γονεῖς σπαρδεοῦσαι ώπλο δδύνης καὶ μετὰ δακρύων παρακαλοῦν τὸν Θεόν νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ αὐτῆς τῆς οκληρῆς μοίρας καὶ νὰ πέμψῃ ἐλευθερωτὴν καὶ σωτῆρα τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον, δοτὶς ἔχων ωπ' αἴτιον τὴν θείαν εὔροιαν, θέλει καταστρέψει καὶ ἀφανίσει τοὺς ἀπίστους^(*).

Μιὰ ἄλλη πάλι μαρτυρία γιὰ τὴν οκληρή καὶ ἀπάνθρωπη μοίρα τῶν γονιῶν καὶ τῶν παιδιῶν τῶν ραγάδων σώζεται στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ γυμνασίου στὴ Ρώμη^(*). Αὐτὸ τὸ γυμνάσιο εἶχε Ιδρυθῆ μὲ κύριο σκοπὸ τὴ μόρφωση τῶν καθολικῶν Ἐλληνοπατέρων, στὴν ἐποχὴ βεβαίως τῆς Τουρκοκρατίας, σὲ ἐποχὴ πνευματικῆς καταπίσθεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους, δπως ἀναγράφει ἡ σχετικὴ βιούλα τῆς 13 Ἱανουαρίου 1577, τὸ δποῖον Λόγος, ουνεχίζει ἡ βιούλα, διεκρίνετο πάλαι ποτὲ διὰ τὴν λάμψιν καὶ τὴν ἀκμὴν τὸν γραμμάτων, ὃς καὶ διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀποτημῶν, ὑποταχθὲν δμως ὥπλο τὴν τουρκικὴν τυραννίαν, παρεσφρθῆ εἰς πλήρη καταστροφήν.

"Η μαρτυρία αὐτὴ τῆς οκληρῆς δοκιμασίας είναι ἔνα γράμμα καθολικοῦ ἐπισκόπου τῆς Χίου, σὲ ἐποχὴ ποὺ βρισκόταν στὴ Ρώμη, πρὸς τὸν προϊστάμενο τοῦ Ἑλληνικοῦ γυμνασίου Καρβινάλιον Ρουδενίπη, ποὺ τὸν παρακαλεῖ νὰ δεχθῇ μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Ιδρύματος τὸν νεαρὸ Ἐλληνα Παύλον Ὀμηρον.

Τὸ δωδεκάχρονο αὐτὸ παιδί τὸ εἶχαν στείλει κρυφά ἀπὸ τὴ Σμύρνη οἱ γονεῖς του στὴ Ρώμη, γιὰ νὰ τὸ σώσουν ἀπὸ τὸ παιδομάζωμα: Πανιεράστατε καὶ αἵδειμάτατε κέρει, γράφει ὁ ἐπίσκοπος τῶν

9. Γ. Θ. Ζάρα, Μαρτυρίαι τινὲς περὶ τὸ παιδομάζωμα. Περιοδικὸ Παρνασσός, τ. Δ', τεῦχ. 2, Ἀπρίλιος - Ιούνιος, 1962, σ. 220 κ.λ.

10. Γ. Θ. Ζάρα, Ενθ' ἀνωτ. σ. 221 κ.λ., δπου δημοσιεύει δ κ. Ζάρας τὴν ἐπιστολὴν μὲ τὸ ιστορικὸ της.

καθολικῶν Χίου. Σᾶς Ιμετεύω δπως ἡ ὑμετέρα αἰδεσιμωτάτη πανιερότητα δεχθῆ αἱς τὸ Ἐλληνικὸν γυμνάσιον τὸν Παῦλον Ὀμηρον, υἱὸν τοῦ Λουκᾶ Ὀμήρου καὶ τῆς ἀρχόντιοσας Χρυσιδούναιας, νομίμων οὐκέτιον, μητροτέρων Χριστιανῶν Ἐλληνοκαθολικῶν, γεννηθέντας δὲ τῇ πόλει Σμύρνῃ. Ἐπειδὴ δὲ περὶ αὐτὸν ὁ λόγος Παῦλος Ὀμηρος ἔβαλτιον κατὰ τὸ Ἐλληνικὸν τυλικὸν καὶ εἶναι ἥλικας 12 ἑτῶν, οἱ γονεῖς του, φοβούμενοι, μήπως τοὺς ἀποσπασθῆ ὅπερ τοῦ Σουλιάνου, δεδομένου, δει τρέχον δεις θὰ πραγματοποιηθῇ δὲ τῇ πόλει Σμύρνῃ συγκέντρωσις Χριστιανοπαίδων, οἵτινες μεταφέρονται εἰς τὴν Κανοσταντινούπολιν, ἵνα γένοντας Τούρκοι, Γενίτσαροι, ἀποφάσισσαν τὰ τὸν στείλωσιν ἐδῶ διὰ τὰ μὴ χάσουν τὸ τέλκον των, μὲ τὴν βαθεῖαν ἐπίδα, δει δὲ ὑμετέρα αἰδεσιμωτάτη Παταγιώτης θὰ συγκινηθῇ καὶ θὰ τὸν εἰσαγάγῃ εἰς τὸ μητροπονθέτρον Ἐλληνικὸν γυμνάσιον. Μεγίστη θὰ εἴησι τὴν ἀξίαν τὴν σωθῆ ἡ ψυχὴ αὐτῆ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων, οἱ δὲ γονεῖς του θὰ αἰσθάνωνται ἐς δεῖ τὴν ὑποχρέωσιν γὰρ ἐπικαλοῦνταις ἀπὸ τὴν Οὐφαρίαν Βασιλείαν εὐειχῆ μακροζωίαν δι' ὅμας, ἵνων ἐγώ προσωπικῶς μετὰ βαθυτάτης εὐλαβείας δοτάζομαι τὰ ίερὰ Ιμάτια τῆς ὑμετέρας πανιερότητος.

Ο Καρδινάλιος Rondenini εἰσάκουσε ἀμέσως τὴν παράκληση τοῦ ἐπιοκδοῦ καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρες δὲ προστατευόμενος εἰσάγετο στὸ γυμνάσιο.

Ἐτοι ἀπ' δλες τις αἵτιες, ποὺ ἀναφέραμε σὲ δ, τι ἀφορᾶ στὰ σχολεῖα ἀρκοῦνταν γιά τὸ τότε παρὸν στὴν ἀτροφικὴ φλόγα ποὺ διετηρεῖτο στὶς ἐκκλησίες καὶ ὑποβλητικὰ σημάδευε κάτω ἀπὸ τὸ ἄκοιμητο φῶς τῆς Ἀγίας Τραπέζης. Ἐκεὶ εἶχε συμπτυκνωθῆ ὁ πνευματικὸς θυναμισμὸς τοῦ ἔθνους καὶ ἀπ' ἐκεὶ πήγαζαν τὰ δνειρά καὶ οἱ ἐλπίδες του.

Ἡ ἐκκλησία ἀνάλαβε τὴν ἐποπτεία δλου τοῦ πεδίου τῶν ἐλληνικῶν σχολείων. Σχολεῖα ποὺ ὀπηρετοῦσαν μόνο σὲ τοῦτο : Δηλαδὴ φρόντιζαν νά διδάξουν τὸ σκλαβόπουλο ἀπλῶς νά διαβάζῃ καὶ νά γράφῃ. Διδακτικὴ τους ὅλη ἦταν τὰ ἐκκλησιαστικά κείμενα. Δέν εἶναι βέβαια παράξενο, πῶς σ' αὐτὴν τὴν περίοδο τῶν δυσδ αἰώνων διτερα ἀπὸ τὴν ὑποδούλωση, ἡ μόρφωση τοῦ λαοῦ ἦταν στάσιμη, πεομένη καὶ σχεδόν τέλεια ἀσήμαντη.

Μιά εἰκόνα τῆς τότε καταστάσεως τῶν Σχολείων μᾶς τῇ δίνει δὲ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τύμπιγκεν τῆς Γερμανίας Μαρτίνος Κρούστιος. Λότός γράφει τὸ 1584, πῶς σ' δὴ τὴν Ἐλλάδα δὲν ὑπάρχουν καμιὰ δικτιση σπουδῶν, παρὰ ὑπάρχουν κοινὰ ἀπλᾶ σχολεῖα μὲ κείμενα : τὸ Ὡρολόγιο, τὸ Ψαλτήρι καὶ λοιπά ἐκκλησιαστικά βιβλία. Οἱ ναοὶ τῶν Ἐλλήνων ἔχουν μεταβληθῆ αἱ σχολεῖα, στὰ δλοῖα δὲν ὑπάρχουν μαθηταὶ

οὐδὲ χωρισμένες τάξεις, παρὰ διπλᾶς μαθαίνουν τὸ συλλαβίζουν καὶ τὸ διαβάζουν τὸ Ψαλτήριον καὶ τὸ "Ωρολόγιον" (1).

Μιά δὲ διληπτή εἰκόνα μᾶς δίνει ὁ Ἀλέξ. Ἐλλάδιος, λόγιος ἀπό τὴν Λάρισα, ὃ δικοῖος κατέφυγε στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη. Τὰ σχολεῖα τῶν "Βλ. λήμνων", γράφει κι αὐτός, εἶναι στοὺς ναοὺς ἢ στὰ Ιερά τῶν πολὺν ἢ στὰ σπίτια τοῦ ἐπισκόπου. Ἐκεῖ μαθαίνουν τὰ παιδιά τὰ κοινωνιογράμματα, δικαὶες εἰρωνικὰ τ' ἀποκαλούντας τὸν Γάιον τὸν "Ελλήνας" (2).

"Ἐπὶ δόσι αἰώνες καὶ περισσότερο ἀκόμη τὰ μόνα σχολεῖα τῆς δούλης πατρίδος ἦταν ἑκεῖνα ποὺ λειτουργοῦσαν κάτω ἀπό τὴν ἐποπτεία τῆς ἐκκλησίας, γιά νά προετοιμάζουν ἀναγνωστές, διάκους, παπάδες καὶ ἀνώτερους κληρικούς.

"Υλη διδασκαλίας ἦταν τὸ περιεχόμενο τῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Μέθοδος διδασκαλίας ἡ χωρίς κατανόηση ἀνάγνωση τῶν Ιερῶν βιβλίων καὶ ἡ μηχανική ἀπομνημόνευση. Διδακτικά μέσα σὸν φάλαγκας καὶ οἱ δὲ διάλοι τρόποι σωματικῶν κακώσεων καὶ ἡθικῶν ταπεινώσεων. Χάριν τῆς ἐκκλησίας γονεῖς καὶ παιδιά ὑπέφεραν κάθε δοκιμασία.

"Ολη ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Εθνους εἰσφερόταν στὴν ἐκκλησία κι ἀπ' ἑκεῖ ἐκπορευόταν. "Ἐτοι βλέπομε, πῶς στὴν τρικυμιώδη καὶ σκοτεινή θάλασσα τῆς δουλείας ἐπιπλέει, σὰν κιβωτὸς τοῦ κατακλυσμοῦ, ἡ ἐκκλησία.

"Η δούλη ἐκκλησίας ἦταν θαυμαστὸ δημιούργημα τοῦ Εθνους, διοῦ μὲ αύταπάρνηση δ φτωχὸς καὶ πεινασμένος ραγιάς συνεισφερε τὸ θατέρημά του γιά τὴ συντήρηση τῆς ἐκκλησίας καὶ γιά μιὰ δξιόπρεπη ἐμφάνιση τῶν λειτουργῶν της, γιά νά ἐπιβάλλεται στὸ

11. M. Crassi, *Turcograeciae Libri octo*, σ. 205 καὶ 206. Σημειωμένο ἀπό τὴν διατριβὴν St. Bourlotos, Ενθ' ἀντ. σ. 16 «In tali Graeca studia nulla ibi florunt, praeter scholas triviales in quibus pueri ωρολόγιον, Psalterium aliquo libris quorum in missa usus est legere docentur» καὶ παρακάτω διαβάζει κανένας τὰ ἔξιτα: *Ex Gerlachio cognobi plerisque Graecorum templis in singulis civitatibus scholas puerorum adiunctas esse, in quibus nullae sunt classes, nec diversas lectiones, sed unius praesepior pueras in Psalterio, Horologio, Acolothiis, aliisque libris, quorum in ecclesia usus est instituens.*

12. Ὁ Alex. Helladios, *Scholae Graecorum in templis et aedibus vel in domo parochi habentur*. Καὶ παρακάτω: *In Scholis trivialisib[us] infantes Graecorum, quae Colibogrammata ironice a Graecis vocantur, primum Pinakidia docentur, Oktoechum deinde Damasceni, tertio totum Davidis Psalterium, quattro Acta et Epistolas Apostolorum, et denique Triodium atque Anthologium, una cum Pandecto et Prophetia, quibus etiam arten scribendi et Logaritheimicam adiunguntur.* (Α. Helladios, *Status praesens ecclesiae graecae*, σ. 21 καὶ 27 σημειωμένο ἀπό τὸ St. Bourlotos, Ενθ' ἀντ. σ. 17).

βάρβαρο κατακτητή, δύο ποτοίς θαύμαζε μόνο τη μεγαλοπρεπή έμφανση και ζωή. Αύτά τα πρόσφερε δύο ραγιάς στήν έκκλησία, τό δὲ Εθνος εἰσέφερε τὰ δυναμικότερα και πνευματωδέστερα τέκνα του. Η έκκλησία τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς δεινῆς σκλαβιάς εἶναι δημιούργημα τοῦ Εθνους, ἀσπίδα κατά τῆς τυραννίας. Και τὴ διατηρούσε τὸ γένος σὰν πηγὴ ἀντιδράσεως, ἀλλά και ἐλπίδων. Σὲ ἀνταπόδοση η ἔκκλησία διατήρησε τὸ Εθνος, τὸ ὑπηρέτησε σύμφωνα μὲ τὶς ἀγραφες ἀντολές του και σύμφωνα μὲ τὶς παραδόσεις του.

"Υστερα ἀπὸ δυὸς αἰώνες δουλείας ἀρχισε νὰ ἀναθεύῃ κάποια ἔλαφρά μεταβολή. Και σ' αὐτὴν τὴ μεταβολὴ βοήθησαν πολλοὶ παράγοντες. Πρῶτα συνετέλεσε πολὺ ἡ κατάργηση τοῦ παιδομαζώματος ἀπὸ τὸ Σουλτάνο Μουράτ τοῦ Δ' τὸ 1632, στὴ χωρὶς πιὰ τὸ φοβερὸ κίνδυνο φοίτηση τῶν μαθητῶν στὰ σχολεῖα.

"Ἐπειτα πάλι ἀρχισε ν' αὐξάνη ἀρκετά δριμός τῶν γραμματισμένων Ἐλλήνων, ποὺ ἔβγαιναν ἀπὸ τὴ μεγάλη Σχολὴ τοῦ γένους και ἀπὸ τὴ Φλαγγίνειο Ἀκαδημία τῆς Ἐνετίας, αὐτὴν ποὺ ίδρυσε δι Κερκυραῖος Ἐμπόρος Θωμᾶς Φλαγγίνος τὸ 1621.

"Ἐνας ἀλλος ἀκόμη παράγοντας, ποὺ βοήθησε στὴν ἀλλαγὴ εἶναι ἐπίσης και δ συμβιβαστικός πιὰ προσανατολισμός τοῦ Εθνους πρὸς τὴ νέα κατάσταση, προσανατολισμός δύο ποτοίς ἀρχισε νὰ διευκολύνεται ἀπὸ κάποια τάση πρὸς τὸν ἀνθρωπιστικὸ ἐκπολιτισμὸ τοῦ Τουρκικοῦ λαοῦ. "Ἐπειτα δραγιάς ἀρχισε ἥδη νὰ συμφιλιώνεται μὲ τὸ πεπρωμένο του, προσπαθεῖ νὰ τὸ γνωρίσῃ καλύτερα, γιατὶ ἀνελήφθη, πῶς μόνο ἔτοι θὰ μποροῦσε νὰ τὸ κατανικήσῃ.

"Η έκκλησία ἐπίσης δλο και ἀποκτᾶ περισσότερα προνόμια και δριμός τῶν Ἐλλήνων γραμματισμένων, οἱ δύοτοι διορίζονται στὶς Τουρκικὲς ὑπηρεσίες διορίζονται στὶς προσανατολισμός διερμηνεῖς κλπ. δλο και αὐξάνει. "Η ἐμπιστοσύνη και ἡ εῖναι, ποὺ ἀπολάμβαναν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐπισήμους, εἶχε σὰν ἀντίκτυπο τὴν καλυτέρευση τοῦ πεπρωμένου τοῦ Ἐλληνισμοῦ.

"Ολα αὐτὰ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ 1650 πιὰ νὰ βοηθοῦν σὲ μιὰ νέα δργάνωση και σὲ νέες μεταβολές στὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τοῦ ὑποδόλου Ἐλληνισμοῦ, στὴν ίδρυση σχολείων.

"Ἐνας ἀλλος ἀκόμη ἔξαιρετικὰ σπουδαῖος παράγων, δύο ποτοίς ἀπέτρεψε τὴν ίδρυση λαϊκῶν σχολείων στὶς πόλεις και κωμοπόλεις και στὰ περισσότερα χωριά τοῦ ὑποδόλου Εθνους εἶναι ἡ ἀνύ-

ψωση τοῦ ἐπιπέδου τῆς οἰκονομικῆς καταστασεως τοῦ Εθνους, ἡ δποία προβλήθε ἀπό τὴν εἰρηνική ἔργασία τοῦ ὑποδούλου καὶ κυρίως τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου.

Παντοῦ στὶς μεγάλες Εδρωπατικές πόλεις, ἀλλὰ καὶ στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν Ρωσία εῖρισκε κανένας ἐλληνικοὺς ἐμπορικοὺς οἰκους...

Οἱ "Ἐλλήνες ἐμποροὶ καὶ γενικότερα οἱ ἐμποροὶ ποὺ ζοῦσαν στὸ ἔξωτερικὸ ἢ ποὺ ταξίδευαν ουχνά στὶς μεγάλες Εδρωπατικές πόλεις ἀντιλαμβάνονταν τὴ μεγάλη διαφορά, ἡ δποία παρεπερέτο μεταξὺ τοῦ ἔνου πολίτου, ποὺ ζοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ ἔθνικό του καθεστώς, ἐστω καὶ κάτω ἀπὸ ἀπολυταρχική κυβέρνηση, καὶ τῶν ραγιάδων, οἱ δποίοι ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴν Τουρκική διοίκηση. Ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἐμπορευομένων Ἐλλήνων μὲ ἀνθρώπους εὐρυμαθεῖς καὶ μορφωμένους τοῦ ἔξωτερικοῦ τοὺς ἔκαμεν νὰ ἀντιληφθοῦν καὶ νὰ αἰσθανθοῦν βαθιά τὴν ἀνάγκη τῆς Παιδείας τοῦ λαοῦ γιὰ Ἔνα καλό καὶ εὐτυχισμένο μέλλον τοῦ Εθνους" (13).

Οἱ νέες φιλελεύθερες Ιθέες, ποὺ κατακτοῦσαν σιγά σιγά στοὺς λαοὺς τῆς Εδρώπης, δλο καὶ περισσότερο ἔδαφος, μὲ τὴν ἐπικοινωνία τῶν ἐμπορευομένων τῆς Τουρκοκρατουμένης Ἐλλάδος καὶ τῆς Εδρώπης γίνονταν ἀργά, ἀλλὰ σταθερά κτήμα τους καὶ αἰσθάνονταν τὴν ἀνάγκη περισσότερο τῆς διαφωτίσεως τοῦ λαοῦ μὲ τὴν Παιδεία.

Οἱ ξένοι πάλι, οἱ δποίοι ἐπεοκέπτοντο τὶς Ἐλληνικὲς χώρες, φιλελεύθεροι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πάντοτε δὲ γνωστες καὶ θαυμαστές τοῦ Ἐλληνικοῦ παρελθόντος, φιλοξενοῦνταν στὰ ἀρχοντικὰ σπίτια τῶν Ἐλλήνων, ουνεδέονταν μὲ φιλία μ' αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐτόνιζαν τὴν ἀνάγκη τῆς Ιθρούσεως σχολείων καὶ τῆς μορφώσεως τῶν νέων.

Τὰ ἀνθηρὰ οἰκονομικὰ μέσα τῶν Ἐλλήνων ἐμπόρων τοῦ ἔξωτερικοῦ τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ εὑρεγετήσουν τὸ δούλον Εθνος παντιτρόπως, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ υποστήριξή τους τὴν ίθρυση σχολείων. Χάρις στὰ οἰκονομικὰ αὐτά μέσα ἡ Ἐλληνικὴ Παιδεία ἀπλωνόταν σ' ὅλες τὶς τάξεις τοῦ Ἐλληνικοῦ λαοῦ.

"Ἐπειτα ἥδη ἀρχίζουν νὰ μεταφέρουν οἱ Ἐλλήνες ἀπὸ τῇ Φατιμένη Ἐδράλη (14) τὶς ἐπιστῆμες, νέες θεωρίες καὶ ίδεολογίες στὴν Τουρκοκρατουμένη Ἐλλάδα. Μετέφραζαν τώρα πιὰ οἱ Ἐλλήνες ἥθικά, φιλοσοφικά ἔργα εὐρωπαίων συγγραφέων. Γίνονται δπαδοὶ

13. *Ακ. Π. Δεσκαλάκη, Τὰ αἴτια καὶ οἱ παράγοντες τῆς ἐλληνικῆς ἀπαντάσεως τοῦ 1821, Παρίσιοι 1927, σ. 18-23.*

14. *Κ. Θ. Δημαρά, Φροντίσματα, πρῶτο μέρος, Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση στὸ διαφωτισμό, σ. 3 κ.λ. 4. Αγγίδην, Πλάτωνος Τύχαι (ἢ λογία παράδοση στὴν Τουρκοκρατία) Αθῆνα 1963.*

φιλοσοφικῶν καὶ κοινωνικῶν ρευμάτων καὶ πολλοὶ θέτουν στὸν ἑαυτό τους εὐγενεῖς σκοπούς. Ουτερά ἀπὸ τὴν τελειοποίηση τῶν σπουδῶν τους νὰ γυρίσουν καὶ νὰ ὑπηρετήσουν τὸν ταπεινωμένο ραγιά, ἀνυψώνοντας μὲ τὰ γράμματα καὶ τὰ σχολεῖα τὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδό του.

Κι ἀκόμα συνετέλεσαν πολὺ στὴν ἔδρυση σχολείων καὶ οἱ συμβουλές καὶ οἱ παροτρύνσεις μεγάλων καὶ σπουδαίων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς, δπως π.χ. τὸ Κοσμᾶς τοῦ Αἰτωλοῦ, ποὺ γύριζε μέρα καὶ νύχτα διδάσκοντας τὸ λαό, παρακινῶντας τὸν νὰ κτίσῃ σχολεῖα, φτάνοντας ως τὴν ἀπειλὴ καὶ τὴ βία: *Μωρὲ ἀκοῦστε εἰ σας κρένω 'γάρ, Χειμαιριάτες... Χτίστε σχολεῖα! Γκρεμίστε τὰς ἐκκλησίες τὰς ἀλειπούργητες ψεύνια καὶ ζαμάνια... Μιά, δρέ, σᾶς φτάνει — δυοια ὅλε' τε, φέρετε!* Εἶναι κασμά! Σκολειά θὰ στήστε!... Χτίστε Σχολεῖα. Γκρεμίστε τὰς ἐκκλησίες τὰς ἀπραγες!... Βάλτε χέρι στὰ χτήματα, στὰ σοδήματα... Δασκάλους, μαθητές, φυλλάδες θέλω. 'Αποσβολωμένοι στέκονταν μπροστά οἱ ραγιάδες χριστιανοὶ καὶ τὸν κοίταζαν στὰ μάτια: δὲν ἤξεραν τί νὰ πούν, δὲν καταλάβαιναν τὸ βαθύτερό του νόημα, δὲν μποροῦσαν δμως καὶ νὰ πιστέψουν, πῶς ἡταν κι ἀντιθρησκευτικός καὶ τοῦ 'διναν τὸ κασμά.' Ανάβαινε μόνος του γρήγορα γρήγορα ἐπάνω στὴν ἀλειπούργητη καὶ περίσσιστα ἐκκλησιά καὶ ἀρχιζε τὸ ἔηλωμα καὶ στὴ θέση τῆς παρότρυνε νὰ χτίσουν τὸ σχολεῖο. 'Εισοῦτο ποὺ σᾶς Μω 'γάρ, γύριζε κι Ἐλεγγε, μ' ἀκοῦστε; Τὸ Θεὸς ἀδείφοι νὰ μήν τον φοβᾶστε; Νὰ τόπε δέεσθε — ταΐ μὲ τὴ φρεισή του! καὶ νὰ τὸν δυαπάτε τὸ Γλυκύν, σαν Φαρ, στὰ φωτεινά! Στὰ ξάγραντα, ἀδείφοι, καθὼς ἔμειδες στὰ ξάγραντα δσταυρώθη — καὶ για τὴ φρεισή σας!... Τηρᾶτε πᾶς κατάνεργες, πᾶς δυρίστε τὸ Γένος μας στὴν ἀμαθία, κι δισπάζεται τὸν Τουρκᾶν τὴν πίστη κι ἀφανίεται!... Σέπτια παιδιά, ἀδείφοι, θὰ παραδώστε δυλήγορα στὸ Γένος! Σκολειά θὰ φυιάζετε! Αἴτοι τὸν λειτουργῶν τὸ Θεὸς σᾶς κρένω! Στὰ φώτη δχι σιὰ σκότη!').

Μὲ τὸ Ίδιο νόημα παρότρυνε δ Κοραῆς πρὸς τὴν παιδεία: "Ολες μας οἱ προλήψεις, οἱ κακίες μας καὶ οἱ ἀδικίες, γράφει στὰ προλεγόμενά του,

15. Σημειωμένο ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ρίνου 'Ηρ. 'Ἀκοστούλη, Κριτική τοῦ Μεσοπολέμου, 'Αθήνα Δεκέμβρης 1962, σ. 72-83. Μὲ τὸν ἄγιο Μπροστάρη, 'Αρχὴ παιδείας. Στὶς 11 σελίδες τοῦ μικροῦ κεφαλαίου μᾶς παρουσιάζει μὲ τὰ πιὸ ἀδρά χρώματα τὴν φυσιογνωμία καὶ τὴν πίστη στὴ θρησκεία, μὲ τὸ σύσιαστικό τῆς νόημα, καὶ στὰ γράμματα τοῦ ἀποστόλου τῆς αὐγῆς τοῦ νεοελληνικοῦ φωτισμοῦ, Κοσμᾶς τοῦ Αἰτωλοῦ. Πρβ. καὶ Κοσμᾶς δ Αἰτωλός, ἔκδ. Λόγουστίνου Μ. Καντιώτου, Βόλος 1950. Καὶ Κ. Θ. Δημητρ., 'Ιστορία τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, τόμος Α, σ. 127. 'Αποφέρεται, δ Κοσμᾶς, τὰ δογματικά ζητήματα' φίλαι δύσκη, καὶ δρά ται δρετή. 'Ελλύγει τὴν κακή ψέψην τοῦ πλούτου, εἶται φιλότιτχος καὶ ἴστρω δὲ' διὰ ζητάει παιδεία καὶ παιδεία Ἑλληνική: «Νὰ σκουδέψει τὰ παιδιά σας, τὰ μεθαίστουν Ἑλληνικά, ἀδείφη μου, δύσις καὶ διὰ 'Εκκλησία μας εἴται εἰς τὴν

προσέχονται άπο τὴν κατηγαμένη ὁχλό, δμίχλη καὶ καταχρή τῆς ἀπαιδεύσιος. Μόνο δὲ παιδεῖα ἔλευθερώνται τὸ τοῦ ἀπὸ τὴν ἄγνοια καὶ διδάσκει σὺν ἀνθρωπῳ τὰ πρότερα τὸ Θεόν καὶ τὸν πληρίον καθήκοντα.

"Ολα αὐτά ποὺ ἀναφέραμε συνετέλεσαν, ώστε νὰ ἀντιληφθῇ διό τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς Παιδείας γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ. "Αρχιος πιά νὰ γίνεται ἀντιληπτό, διτ, ἀν τὸ ἔθνος ἥθελε νὰ πετύχῃ τὴν ἀναγέννησή του, τὸ μοναδικὸ μέσον γι' αὐτήν θὰ ἥταν ἡ φροντίδα γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ "Ἐθνους, ἡ Ἱδρυση σχολείων, ἡ διαφώτιση ἡ ἀνάπτυξη τοῦ χαρακτήρα, τοῦ φρονήματος καὶ τῆς ἡθικῆς ἑθνικῆς συνειδήσεως. Καὶ τὰ σχολεῖα ἥθη ἀρχισαν νὰ πολλαπλασιάζωνται κι δχι μόνον αὐτό, παρά ἀρχίζει πιά σιγά σιγά νὰ ἐπέρχεται μέσα σ' αὐτά μιά ἀλλαγὴ στὸ πνεύμα, στὸ πρόγραμμα καὶ γενικότερα στὴν δργάνωσή τους. "Αρχίζει μιὰ ἅμιλλα ἀνάμεσα στὶς κοινωνικές τάξεις, τόσο στὶς ἀνώτερες, δσο καὶ στὶς κατώτερες ἀκόμη, τοῦ λαοῦ. "Η ἅμιλλα δμως αὐτῇ πήρε μεγελότερο ἀπλωματικὸ ἀνάμεσα σ' ἕκείνους ποὺ είχαν. Αὐτοὶ ἔκτιζαν σχολεῖα καὶ τὰ προσέφεραν στὶς κοινότητες, κι δχι μόνο τὰ στερέωνται, παρὰ καὶ τὰ πλούσιζαν μὲ μέσα καὶ τὰ συντηρούσαν. "Έκαμπναν οἰκοτροφεῖα καὶ τὰ προσαρτούσαν στὰ σχολεῖα καὶ ἀναλάμβαναν τὴ σπουδὴ τῶν φτωχῶν καὶ ἀπόρων μαθητῶν δωρεάν. Δὲ χρησιμοποιούσαν πιά τὰ χαγιάτια, οἱ πρόναοι καὶ οἱ νάρθηκες τῶν ἱεροκλησιῶν γιὰ σχολεῖα, παρά χτίζονται τώρα νέα καὶ τὰ λίγα ποὺ ὑπῆρχαν πρωτότερα προάγονται ἥδη σὲ ἀνώτερα, δκως ἡ Σχολή τοῦ "Αθωνας καὶ πλουτίζεται τόσο τὸ πρόγραμμά τους, δσο καὶ τὰ μέσα τῆς διδασκαλίας. "Η Σχολή τῆς Πάτμου μὲ τὴν ειδικὴ ἀποστολή της, νὰ μορφώνῃ λεπτίς καὶ ἐπισκόπους ἀναπτύσσεται σὲ ἀνώτερο σχολεῖο μὲ καλή βιβλιοθήκη, ποὺ δώρισε δ 'Αθηναῖος Πατούνας, Ἐμπορος στὴ Βενετία. Διδάσκαλοι καὶ καθηγηταὶ τῆς Σχολῆς αὐτῆς μεταφράζουν κείμενα τῶν πατέρων καὶ κείμενα δρχαίων συγγραφέων στὴν δμιλουμένη. "Η Σχολή τῆς Χίου τὸ 1670 εἶχε ἐπτακοσίους μαθητάς, ποὺ διακόποι ἀπὸ αὐτούς ἥταν ξένοι. "Ο Γάλλος M. Lascotίκ μᾶς γνωρίζει, πάσι δὲ σπουδαία αὐτὴ Σχολή εἶχε δεκατέσσαρες διδασκαλίους καὶ καθηγητάς, οἱ δποῖοι δίδασκαν πιεστὶ μνημερα μαθήματα: Δογματική, μεταφυσική, Θεολογική, Ορθοδοξική, Ἑλληνική Ιστορία, ἀνώτερα μαθήματα, δρχαῖα καὶ νέα Ἑλληνικά, φυσική καὶ χημεία, καθὼς καὶ ξένες γλώσσες γαλλική

Ἑλληνική καὶ τὸ γένος μας εἶναι Ἑλληνικόν. Καὶ δὲτ σπουδάσης Ἑλληνικό, δδαλψί μω, δὲτ ἔμπορος τὰ καταλόγης ἀνείτα, καὶ δμαλογεῖ ἡ Ἐπικλησία μας. Καλύτερα, δδαλψί μω, τὰ ἔχεις Ἑλληνικά σχολεῖον εἰς τὴν χώραν σου, παρὰ τὰ ἔχεις μέρεσις καὶ ποτέμα.

καὶ τουρκικά. Είχε τυπογραφεῖο καὶ είχε καταστῆ τὸ κέντρο καὶ δ φάρος μορφωσεως τῆς Δυτικοῦς. Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς Σχολῆς ἦταν καὶ τοῦτο: Πόλες δὲ φρόντιζε μόνο γιὰ τὴ θεωρητικὴ κατάρτιση τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ τὴ πρακτικὴ τους μόρφωση⁽¹⁶⁾.

Σὲ ποιά ἀνθηρὰ κατάσταση βρίσκονταν ἡ κοινωνικὴ στάθμη καὶ ἡ μόρφωση τοῦ λαοῦ τῆς νήσου Χίου κατὰ τὸν 17ον αἰώνα μᾶς τὴν περιγράφει ὁ Γάλλος περιηγητής αὐτῆς τῆς ἐποχῆς Olivière. "Οιαν πέρασα, γράφει, ένα μικρὸ στενὸ θαλάσσιο μέρος, φεύγοντας ἀπὸ τὴ Σμύρνη καὶ ἔφεσσα στὴ Χίο, νόμισα, πάξ βρισκόμουν οὐδὲ μια δέκανη χάρα καὶ δχι οὐδὲ ἐλληνικὴ Γῆ. Βρισκόμουν οὐδὲ ἄλλο καίμα, οὐδὲ μια δέκανη θερμόσφαιρα. Είχα ίδη ξως τότε τὸν "Ελλήνας νὰ στενάζουν κάτω ἀπὸ τὸν πιὸ φοβερὸ ζυγὸ τοῦ δεσποτισμοῦ, δικαιλιέργητους, διμόρφωσους, δειλοὺς καὶ δυστυχισμένους. 'Εδῶ δμας στὴ Χίο ἀναπνέει καρένας τὸν ἀέρα τῆς Ελευθερίας. 'Ο λαὸς εἶγαι μορφωμένος, εὐγενής, διεισπρεπής καὶ θαρραλός. 'Εδῶ κατοικοῦν πολλοὶ πλούσιοι ἐμποροὶ καὶ ἐπιχειρηματίες. 'Εκτὸς ἀπὸ τὰ σπουδαῖα καὶ λαμπρὸ δημόσια κτήμα, ἐπεικένθημα καὶ τὸ λαμπρὸ κτήμα τοῦ ἔξαρστου Γερμανοῦ, δουν διδάσκοντα λαμπροὺς καθηγηταὶ καὶ ξανουστοὶ λόγιοι, τὴ σοφία καὶ τὴ μόρφωση τῶν δποίων οἱ ἐπιμέλεις των μαθητῶν ιὴν ἀπλόνους οὐδὲ διό τὸ "Εθνος⁽¹⁷⁾".

"Αλλὴ ἐπίσης ἀνώτερη ἐστία γραμμάτων ἦταν ἡ Σχολὴ τῶν Ἱωαννίνων μὲ τὸ ἴδιατερο τυπογραφεῖο τῆς καὶ τὸν πλούσιο ἑξοπλισμὸ τῆς γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ποὺ τὸν συνέτρεχαν οἱ Καπλάναι καὶ οἱ Ζωσιμάδαι, μὲ οἰκοτροφεῖο καὶ ἔξαρστο ἐργαστήριο χημείας, κάτι τὸ πρωτάκουστο τότε γιὰ τὴ δούλῃ Ἑλλάδα. 'Η ἀνώτερη αὐτῆς Σχολῆ ποὺ Ιερύθη τὸ 1742 είχε κάμει ἀργότερα σπουδαῖα ἐντύπωση στὸ Γάλλο Ιστορικὸ Πούκεβιλ γιὰ τὸ κτήμιο τῆς καὶ τὸν ἑξοπλισμὸ τῆς δοο καὶ γιὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς διδασκάλους καὶ καθηγητάς τῆς.

Οἱ "Ελλήνες πάσης τάξεως, μᾶς λέγει ὁ Finlay, διέφεραν πάντοτε διὰ τὰ γράμματα μεγαλυτέραν ἐκτίμησιν ἀπὸ κάθε ἄλλον λαον. Διὰ τῶν οχολείων αὐτῶν Ηλάμβανον ἐπίγνωσιν οἱ νέοι τῆς Ιστορίας των, τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἔθνους των καὶ τῆς σημασίας, ποὺ ἔχει ἡ Ελευθερία διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἔτος λαοῦ καὶ ίδιᾳ τοῦ Ἐλληνικοῦ. 'Η παιδεία ὑπῆρξεν δὲ κήρυξ τῆς Ελευθερίας τῶν "Ελλήνων⁽¹⁸⁾".

"Ο δέκατος δύδοος αἰώνων (τὸ 1700-1800) εἶναι πιὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα δὲ αἰώνων τοῦ διαφωτισμοῦ κατὰ τὸ τέλος τοῦ δικοίου λει-

16. St. M. Bourliot, Ενθ' ἀνωτ. σ. 41.

17. St. M. Bourliot, Ενθ' ἀνωτ. σ. 41.

18. Finlay, Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπιμέλεια T. Βουρνᾶ, 1953, σ. 54.

τουργούμσαν πολὺ καλά οἱ ἀνώτερες Σχολές, δχι μόνον στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ Χίο καὶ στὴν Πάτμο, παρὰ καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, στὶς Κυδωνίες, στὴ Δημητσάνα, στὴν Ἀθήνα καὶ ἄλλοι.

Τώρα πιὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰώνα μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιά ἔνα σχολικό πρόγραμμα κάπως συστηματικό καὶ ἐνιαῖο. Οἱ μαθηταὶ τῶν ἀνωτέρων σχολείων διδάσκονται ἀρχαῖς Ἑλληνικά, φιλοσοφία, δογματική, χριστιανική ἡμική, τοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας, μαθηματικά, πρακτική ἀριθμητική, γεωμετρία καὶ ἀλγεβρα, Ιστορία, φυσική - χημεία, γεωγραφία καὶ κάποτε στοιχεῖα ἰατρικῆς.

Ἄπὸ τὶς ἀρχές δημώς τοῦ 18ου αἰώνα ἀρχίζει πιὰ μιὰ κίνηση μεταξὺ τῶν καθηγητῶν καὶ τῶν διδασκάλων, κυρίως μεταξὺ ἑκείνων ποὺ σπούδασαν στὴ Δυτική Εδρώπη, γιὰ τὴν καλυτέρευση, τόσο τοῦ διδακτικοῦ προγράμματος, δσο καὶ τῆς διδακτικῆς μεθόδου. Ἔκινοθντο ἔδω ἥ ἑκεῖ σκέψεις καὶ θεωρίες, ἀλλὰ ὠστόσο δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιά ἔνα παιδαγωγικό σύστημα, γιά μιὰ δμοιδ-μορφή διδακτική μέθοδο στὰ ἀνώτερα Σχολεῖα, παρὰ μόνο γιά τὴ μέθοδο διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν. Αὐτὴ ποὺ ἀπὸ τὸ δεκατο ἔβδομο αἰώνα εἶναι γενική σὲ δλα τὰ ἀνώτερα Σχολεῖα. Εἶναι ἥ λεγομένη μέθοδος τῆς ψυχαγωγίας. Οἱ μαθηταὶ ἀντέγραφον μὲ κεφαλαῖα μεγάλα γράμματα ἔνα κομμάτι ἀρχαίου κειμένου καὶ κοντά στὶς λέξεις μὲ τὰ κεφαλαῖα γράμματα ἔγραφαν μὲ μικρά τὰ συνάνυμα καὶ τὰ συγγενικά τῶν λέξεων καὶ τὶς ἀντίστοιχες σ' αὐτὰ λέξεις τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἡ γραμματική δημώς δὲν ἀντικρύζετο σάν ἥ λογική τῆς γλώσσας, παρὰ προσπαθοῦσαν νὰ διδαχθοῦν τὴ γλώσσα διὰ τῆς γραμματικῆς κι δχι τὴ γραμματική ἀπὸ τὴ γλώσσα. Αὐτὴ ἥ μέθοδος δρυγότερα καταπολεμήθηκε, δσο κι ἀν δυστυχῶς ἔφτασε καὶ ὡς τὶς ἡμέρες μας, ἀπὸ τὸν Κοραῆ καὶ τὸν τὸν Μαυροκορδάτο, σάν στείρα καὶ τυραννική κι ἀρχισε νὰ μπαίνῃ στὴ Θέση τῆς ἥ δρθολογική μέθοδος τοῦ Μισιόδακα. Κυρίως δ Κοραῆς ἔδικτε μιὰ νέα δθηση τόσο σὲ δ, τι ἀφοροῦσε στὴ διδακτική μέθοδο, δσο καὶ στὴν ἀγωγή. Ἔνα δλόκληρο σύστημα παιδαγωγικῆς βρίσκει κανένας μέσα στὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ, ἔνα σύστημα ἀγωγῆς, ποὺ καὶ σήμερα ἔχει πέραση καὶ Ισχὺ γιά μικρούς καὶ μεγάλους.

“Ολα αὐτὰ τὰ σχολεῖα μικρά καὶ μεγάλα, μὲ τοὺς σπουδαίους ἥ ἀφανεῖς διδασκάλους τῶν, τοὺς κληρικοὺς ἥ λαϊκούς, συνετέλεσαν στὴν πνευματική ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ πνευματική αὐτὴ ἀναγέννηση τοῦ γένους εἶναι ἔνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σπουδαίους παράγοντας

τού διαγώνα της ελληνικής 'Ελευθερίας της πολιτικής αναγεννήσεως τού "Εθνους".

Κοινωνιολογικά είναι διαπιστωμένο, πώς γενικά πρίν από κάθε άλλαγή στις πολιτικές σχέσεις ένδιξε "Εθνους", προπορεύεται πάντοτε μιά πνευματική μεταβολή, μιά έσωτερη ήθική έπανάσταση. Μιά τέτοια προηγήθη και της ελληνικής έπαναστάσεως τού 1821, μιά έξαιρετική άφυπνης της έθνικης συνειδήσεως, μιά θερμή έπιθυμία για μόρφωση και πολιτική έλευθερία.

Κατά τούς δυό τελευταίους αίώνες της σκλαβιάς είχε άρχισει νά καλλιεργήται ή αναγέννηση τού άρχαιου ελληνικού πνεύματος και νά ένσταλάζεται στις φυχές των μαθητών των άνωτέρων κυρίως σχολείων τό παλιό προγονικό πνεύμα, αύτό πού είχε πιά άρχιση νά παίρνη στήν Εδρώπη, δυτέρα από την αναγέννηση, σπουδαία θέση και υψηλή έκτιμηση. Στά σχολεία ήδη της τουρκοκρατουμένης 'Ελλάδος κατά τό 18ο αίώνα άνασύρονται τά παλαιά κλέη και οι θησαυροί τού άρχαιου 'Ελληνικού πνεύματος. Τά σχολεῖα γίνονται έστιες ήθικής και έθνικής διαπαιδαγωγήσεως, οι ψυχές των μαθητών διαποτίζονται από ήθικές, φιλοσοφικές και πολιτικές ίδεες τού άρχαιου πολιτισμού μας. Σάν ύποδειγμα παρουσιάζονται οι άρετές των άρχαιών 'Ελλήνων και σάν απαραίτητος σκοπός μέ την άποκτηση αύτων ή κατάκτηση της έθνικης έλευθερίας (*). "Ολη αύτή ή τάση της άγωγής έχει σάν αποτέλεσμα, σιγά σιγά δ ραγιάς ν' αποτινάσσει από τούς δώμους του την κακομοιριά του, νά αποκτά πιά αύτοουνείδηση, αύτοουναίσθηση.

Και δὲν ήταν μόνο ή στροφή πρός τό άρχαιο ελληνικό πνεύμα, πού έφερε τήν έσωτερη αύτή έπανάσταση, παρά και ή συνέχιση της παραδόσεως του, οι θρύλοι (**), τά έξαιρετα δημοτικά του τρα-

19. Πρβ. καὶ I. Θ. Καμφόλη, Φῶς ελληνικό, Πανεπιστημιακοί λόγοι 'Άρχαιοι 'Ελληνες καὶ 'Ελληνες τού Εἰκοσιένα, 1963, σ. 73 κ.λ. καὶ σημ. Εδρώπη, ένθ' ανωτ. σ. 14.—Κ. Θ. Δημητρ., Ψυχολογικοί παράγοντες τού εἰκοσιένα, λόγος πανηγυρικός, 'Αθήναι 1957, σ. 7.—I. N. Θεοδωρακονόδου, Τό Νόμος της ελληνικής έλευθερίας, 'Αθήναι 1957.

20. Τό Πέρατ τήν καίτιν, κάρρο τήν! Πέρατ τήν Σαλονίκην κλπ. και τό πάλι μέ χρόνια, μέ καιρούς, κάτια δικά σας είται. 'Ο θρύλος τών εγγεπομέτων φραμβών τού Μιαούλη, τού Μαρμαραμέτου βασιλιά, ή Κόκκινη Μηλιά, οι 'Αγαθαγγελισμοί, τά δράματα. Αυτά παρουσιάζονται σὲ στιγμές έντονης ψυχικής στενοχώριας, φόρους και απελπισίας. 'Ενας λαδός, άλλα και ένας δινθρωπος υπόκειται εδώδικα σὲ παραισθήσεις και τού φαίνεται, πώς βλέπει δ, τι ζητεῖ ή απελπισμένη, ή φοβισμένη ψυχή του, γιά νά βγή από τή δυστυχία του, από τήν ταραγμένη ψυχή κατάστασή του.

γούδια, που συγκινοῦσαν δύο τό θένος αὐτά που όμοιούσαν τήν ἑλευθερία. Τό δημοτικό μας τραγούδι φώτιζε καὶ καθοδηγοῦσε τήν θενική ψυχή. Εἶναι σωστό αὐτό που εἶπαν, πώς έχει μεγάλη σημασία γιά τήν θενική μας ἀναγέννηση γιά τήν ἑλευθερία μας, τό δι τοῦ λαϊκοῦ μας στάθηκε ἵκανός νὰ γεννήσῃ ἀπό τά σπλάχνα του τήν ἀνώνυμη, ἄλλα καὶ τήν ἐπώνυμη ποίηση, αὐτή που ὑπῆρξε δικαλύτερος δάσκαλος τοῦ Γένους, δι πιὸ φωτισμένος δῦνηγός τῆς θενικῆς ψυχῆς πρὸς τήν αὐτοσυνείδησή του.

Ο νέος ἐνθουσιάζετο μέχρι δακρύων ἀπό τήν πατριωτική τοῦ Ρήγα ποίηση. Ο Γάλλος Φωριέλ, δταν δημοσίευσε τό 1825 τὸν διηνο τοῦ Ρήγα στὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἑλλάδος ἀναφέρει στήν εἰσήγησή του τά ἔξις: Τό 1817 ἦνας φίλος μας Ἐλλήνος ταξίδευε στή Μακεδονία μὲν Καλδύηρο συνοδό του. Ὁταν δρασαν αὲ Έπα χωριό, ποὺ δὲ θυμοῦμαι τύρομα του, σταμάτησαν γιὰ νὰ ἀναπαυθῶν αὲ Έπα ἀρτοποιεῖο, ποὺ χρησίμευε συγχόρως καὶ γιὰ χάνι. Στό δροποιεῖο βρισκόταν κι ἦνας τυράδος Ἡλιεράης μὲ φραλα μαλλιά κι δυορρή μετρήματος περήφρανη μορφή, μὲ γερά μπράτιο καὶ καλοδεμένη κορμοστασιά. Στήν ἀρχὴ κοίταξε μὲ προσοχὴ τοὺς δυούς ἔτενος, μὲ διετερα σιρδόφτης πρὸς τὸν λαϊκὸ καὶ τὸν φωτηός, Διγέρη τὰ διαβάζει· σὲ καταφατικὴ ἀπάντηση δ Ἡλιεράης τὸν παρακαλεῖ νὰ μεταβοῦν μαζὶ στὸ γειτονικὸ χωράφι. Ο ταξιδιώτης δέχεται καὶ δ τέος τὸν διηγεῖσθαι ἐπα καλλιεργημένο περιβόλι καὶ οἱ δυούς τέρα κάθονται πάνω σ' ἧνα σωρὸ ἀπὸ πέτρας. Τότε δ νέος βάνει βαθιὰ τὸ χέρι του στὸν κόρφο του καὶ βγάζει ἀπὸ κεῖ κάτι ποὺ τήν ἀκρη του τὴν είχε δεμένη μὲ σπάγγο καὶ παρασκένει στὸ λαιμό του. Αὕτο δην ἔπα μιβλιαράκι, δ διηνο τοῦ Ρήγα, τὸ έδωσε σιδρ ταξιδιώτη παρακαλώντας τοὺς νὰ τὸ διαβάσου. Ο ταξιδιώτης δέρχισε τὰ διαβάζει κάπως μὲ διμαση, διετερα ἀπὸ Λύγο δρμας γύρισε τὰ μάτια του πρὸς τὸ νέο καὶ δοκίμασε μιὰ μεγάλη ἐκπλήξη: Ο ἀκροατής δὲν δην πιὰ δίδιος διθρωπός, τὸ πρόσωπό του είχε ἀνάψει καὶ σὲ διὰ τὰ χαρακτηριστικά του δην ζωγραφισμένη ἡ ξεναγή του. Τό δινοτέτε χείλη του φρικιστή, αβλάνια τὰ δάκρυα τρέχουν ἀπὸ τὰ μάτια του, σὲ κάθε φράση ταρδόσεταις καὶ στοπάιας δ νέος. «Γιά πρώτη φορὰ ἀκοῦς νὰ διαβάζουν αὐτὸς τὸ μιβλιαράκι;» Ρωτάει δ ταξιδιώτης, «εδχι, ἀπάντησε, παρὰ παρακαλῶ δύοντας τοὺς ταξιδιώτες, ποὺ περγοῦν ἀπὸ δῶν μοὺ διαβάσουν κάτι ἀλ' αὐτὸς καὶ τὸ έχω πιὰ δικούσσε διος. «Καὶ πάντα ἔτοι τὸ ἀκοῦς, δηλαδὴ μὲ τὴν Γδια συγκίνηση;» Τὸ φείρεις δ ἔτος, ναὶ μὲ τὴν Γδια πάντοτε εἴπε τὸ παλληράκι; (1).

21. Πρβ. καὶ Ἀν. Β. Δασκαλάη, Ενθ' ἀνωτ. σ. 50 κ.λ. Σήμερα δι πληροφορία αὐτή τοῦ Φωριέλ βρίσκεται τυπωμένη στὰ νεοελληνικά ἀναγνώσματα τῆς πρώτης τάξεως τῶν γυμνασίων μας. «Η ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ περιστατικοῦ ἐνθουσιάζει καὶ συγκινεῖ πολὺ τοὺς μαθητάς.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Οι "Ελληνες κληρικοι, οι "Ελληνες διδάσκαλοι" (**) και λόγιοι μὲ τὸ ἀναμορφωτικὸ τους στὰ σχολεῖα τῆς Τουρκοκρατίας ἔργο, πρέπει νὰ θεωροῦνται σὰν σπουδαῖος παράγων τῆς "Ελληνικῆς" Ἐπαναστάσεως καὶ δχι μόνο αὐτό, παρὰ σὰν συντελεστὲς τῆς ἐπιτυχίας τοῦ δύναντα, γιατὶ διαπότιον τὶς ψυχὲς τῶν νέων καὶ ἐνεφύσησαν σ' αὐτές τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας καὶ τοῦ ἡρωισμοῦ χάριν τῆς Ἐλευθερίας, τοὺς ἔγινε συνειδητὸ πιά, πῶς δρεσθή καὶ τόλμην θέλει ἡ ἑλευθερία. Αὗτοι ήσαν οἱ μεμυημένοι τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ οἱ τολμηροὶ ἐμψυχωτές καὶ προπαγανδιστές, ἀλλὰ καὶ πολεμιστές. "Ελαβαν μέρος σὲ μάχες, ἔξεδωκαν ἐφημερίδες, ιδρυσαν σχολεῖα, συντεξαν προκηρύξεις. Ἑγκυκλίους καὶ ἀνέλαβαν δλες τὶς ὑπηρεσίες ποὺ ἀπαιτοῦσαν μόρφωση.

"Ο "Ανθίμος Γαζῆς μετέδιδε τὴν Ἐπαναστατικὴ φλόγα μὲ τὴ διδασκαλία καὶ τὸ λόγο στὴ Θεσσαλία καὶ στὰ νησιά. 'Εκεῖ καλούσε τοὺς σκλάβους "Ελληνες στὴν ὑπέρτατη θυσία μὲ τὸ νόημα τοῦ ποιητῆ:

Τρέξατε δεῦτε
οἱ τῶν "Ελλήνων παιδες
ἡλθ' δ καιρὸς τῆς δόξης.

Καὶ δ Γεώργιος Γεννάδιος καθοδηγοῦσε καὶ δίδασκε τοὺς Ἱερολόχιτες στὴ Μολδοβλαχία μὲ τοῦτο ἐπίσης τὸ νόημα:

Πάς δη τις ἀποθάνη
διὰ τὴν πατρίδα, ἡ μέριος
εἰναι φύλλον ἀτέμητον
καὶ καλὰ τὰ κλαδιά
τῆς κυπαρίσσου.

22. Κατά Σίμον Μενάρδον, 1821 - 1921, Τραϊς λόγοι, "Αθήναι 1921, σ. 19. "Εκινγρου, δηλαδὴ οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ διδάσκαλοι, φασι οἱ δημοτεῖς θεμελιωται τοῦ '21! Πιστοὶ διδάσκαλοι στερρόμενοι καὶ εἰάγεις, οἱ αἰσθανόμενοι ὅπλο πάντα δίλλο τὴν δόθην τῆς δουλείας, οἱ δυνάμενοι ν' ἀπαμερήσουν τὴν δίλητη πατέτωσιν τοῦ γένους, οἱ τρεφόμενοι δι' δίληγον Ἕγρος μέρους, ηδραν εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς σθένος προσφέτων. Σήμανταρον δι' ἀπληγάθησαν δὲ των τὰ ἄγια, δὲ δεχθοῦνται ἄνεδος τοῦ αἰγανού τῶν μουσικῶν τὸ λιτότημα μεμόνευτό μουν". (Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν 25.3.1916 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον).